

Tinbüktü paşalarının düzenlediği seferlere katıldı. Onun bölgeyi işgal altında tutan Fas yönetimine hizmet etmesi eleştirisi konusu oldu. 1039'da (1630) Mâsinâ kadısının daveti üzerine Mâsinâ'ya gidip buradaki ilim adamlarıyla görüşmelerde bulundu, bölge hakkındaki bilgisini arttırdı. Gördüğü yakın ilgiden dolayı bu ülkeyi üç yıl sonra bir defa daha ziyaret etti. Resmî görevi yanında ülkenin çeşitli bölgelerine gidip ders verdi. Ölümüne kadar kâtiplik görevini sürdüren Sa'dî Tinbüktü'de vefat etti.

Sa'dî genel olarak IX-XI. (XV-XVII.) yüzyıllar arasında Cenne ve Tinbüktü şehirleriyle çevrelerinin tarihini ele alan *Târîhu's-Sûdân* adlı kitabını 1066'da (1656) tamamlamıştır. Eser Mahmûd b. Hâc el-Mütevekkil Kâ'ti'in *Târîhu'l-Fettâş*'ı ve Ahmed Bâbâ et-Tinbüktü'nün *Tezkiretü'n-nisyan*'ından sonra Bilâdüssûdan bölgesi tarihinin üçüncü önemli kaynağıdır. Bölgede yaşayan Tuaregler (Tevârik), Fülâniler, Bambaralar ve Mandingler ile dönemin güçlü iki devleti olan Songay ve Fas sultanlıkları hakkındaki bilgilerin de temel kaynaklarından biridir. Otuz sekiz bölümden oluşan *Târîhu's-Sûdân*'ın birinci bölümünde Songay sultanlarının listesi yer almaktadır. İkinci bölümde bu hânedanın kökeni ele alınmakta, üçüncü ve dördüncü bölümlerde Songay hânedanından önce bölgede hüküm süren Mali Sultanlığı hakkında bilgi verilmektedir. Beşinci bölümden on birinci bölümün sonuna kadar olan kısım (Tuaregler'e ayrılan sekizinci bölüm hariç) Cenne ve Tinbüktü'nün tarihine ayrılmıştır. On ikinci-yirmi birinci bölümlerde Batı Afrika Ortaçağ'ının en güçlü hânedanlarından Songay Sultanlığı'nın kurucusu Askiya hânedanının tarihine, yirmi bir-yirmi dördüncü bölümlerde Fas Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr ez-Zehebî'nin 999'da (1591) Tinbüktü'yü işgal ederek bölgeyi ele geçirmesi ve sonrasında meydana gelen gelişmelere yer verilmiştir. 999-1022 (1591-1613) yılları arasında Fas'ın hâkimiyetinin zayıflaması, komşusu konumundaki Mâsinâ Sultanlığı ve burada yeni bir iktidar olarak ortaya çıkan Tinbüktü Paşalığı'nın 1063 (1653) yılına kadarki tarihi hakkında eserin yirmi beş-otuz yedinci bölümlerinde geniş bilgi bulunmaktadır. Eserde ayrıca, Sa'dî'nin yaşadığı dönemde Afrika kıtasında iki güçlü hâkimiyeti temsil eden Osmanlı Devleti ile Fas Sa'dî Sultanlığı arasındaki münasebetler konusunda önemli bilgiler yer almaktadır.

İlk defa Alman seyyahı Heinrich Barth'ın 1853 yılında Tinbüktü'ye yaptığı seyahat sırasında tesbit ettiği eserin bir kısmını G. Ralf Almanca'ya tercüme etmiş (ZDMG, IX [1955], s. 518), tamamının tahkikli neşri ve Fransızca çevirisi Octave Houdas tarafından yapılmıştır (Paris 1899-1900). Houdas'ın bu çalışması UNESCO'nun Afrika serisi koleksiyonu içinde 1964 yılında yeniden basılmıştır. Eser Afrika yazmaları konusundaki uzmanlığıyla tanınan Amerikalı tarihçi John O. Hunwick tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (*Timbuktu and the Songhay Empire: Al-Sa'dî Ta'rih al-Sudan Down to 1613 and Other Contemporary Documents*, Leiden Brill 1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'dî, *Târîhu's-Sûdân* (nşr. ve trc. O. Houdas), Paris 1899-1900, tür.yer.; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 309; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 717; a.mlf., "Sa'dî", *IA*, X, 35-36; M. R. Lipschutz - R. K. Rasmussen, *Dictionary of African Historical Biography*, London 1986, s. 202; Charles Abdoulaye Danioko, "Abd al-Rahman al-Sa'dî", *Culture et civilisation islamiques: Le Mali*, Rabat 1988, s. 213-215; Cezâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, II, 676; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, III, 175; Ahmed Fuâd Belfîğ, "Abdurrahman es-Sa'dî", *el-Mecelletü't-târîhiyyetü'l-Misriyye*, XX, Kahire 1973, s. 71-128; J. O. Hunwick, "al-Sa'dî", *EJ* (İng.), VIII, 718-719.

▲ AHMET AĞIRAKÇA

SA'DÎ, Ali b. Hucr

(bk. ALİ b. HUCR).

SA'DÎ-i CEM

(سعدى جيم)

(ö. 887/1482 [?])

Divan şairi.

Adı Sâdullah olup edebiyat tarihlerinde Cem Sultan'a yakınlıklarından dolayı "Cem şairleri" diye anılan gruba mensup bulunduğu kaynaklarda Sa'dî-i Cem, Cem Sa'dîsi diye anılır. Babasının adı Mustafa'dır. Şehî Bey ve Riyâzî onun doğum yerini Sivrihisar'a bağlı Siroz, Latîfî, Sivrihisar'a bağlı Karaman'a yakın bir köy, Beyânî ve Âlî Mustafa Efendî ise Seferihisar şeklinde gösterir. Eğitim durumu ve İstanbul'a ne zaman geldiği hakkında bilgi yoktur. Sa'dî'nin Cem Sultan'ın çevresinde kâtip, nişancı ve musâhip olarak bulunduğu dair bilgi şehzadenin Konya'daki valiliği dönemine (1474-1481) aittir. Sa'dî, Cem'in II.

Bayezid'le yaptığı taht mücadelesinde yanında yer aldı; onun hac ziyaretinde (886/1481-82) ve Rodos'a geçişinde (1482) mayetinde bulundu. İstanbul'daki Cem Sultan taraftarı devlet adamlarından haber almak için Rodos'tan Aydın'a geçiş gizlice İstanbul'a geldi, ancak burada yakalandı. Üzerinde Cem Sultan'a ait mektuplar bulununca boğazına taş bağlanarak denize atıldı. Âşık Çelebi'nin, onun bu yolculuğa Cem'in divanı ile "Kerem" redifli kasidesini Sultan Bayezid'e ulaştırmak amacıyla çıktığını söylemesi pek inandırıcı görünmemektedir. Cem Sultan'ın 29 Temmuz - 1 Eylül 1482 tarihleri arasında Rodos'ta olduğu dikkate alınırsa Sa'dî'nin İstanbul'a gelişi ve ölümünün bu tarihler arasında gerçekleştiği söylenebilir.

Âşık Çelebi, Sa'dî'nin Frengistan'da Nice denilen şehirde Cem Bahçesi adı verilen bağda Cem Sultan'ın divanını "kâfirî" kâğıda yazıp ketebesine Sa'dî b. Mustafa kaydını düştüğünü, bu nüshanın büyük bir kütüphane sahibi olan Baba Çelebi'nin (Şeyh Baba Mahmud) elinde olduğunu söyler (*Mekâşâirü's-şuarâ*, vr. 155^b). Bu bilgi, yine Âşık Çelebi'nin Cem'in divanını Sa'dî ile II. Bayezid'e gönderdiği dair kaydıyla birleştirildiğinde Sa'dî'nin Cem'in divanını tertip ettiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Ancak Cem'in hayatı ve eserleri üzerinde geniş bir araştırma yapan Münevver Okur Meriç bunun doğru olmadığını söyler (*Sultan Cem*, s. 336-338). Latîfî ve Âlî'ye göre Sa'dî, Cem Sultan'ı Frengistan diyarında mutsuz gördüğü zamanlar ona kendi yazdığı bir şiirin matla' beytiyle hitap edermiş, "Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistân'dır / Her kulun başına yazılan gelik devrândır". "Râiyye" kasidesi olarak tanınan kırk yedi beyitlik bu şiir Garîbî'nin *Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm*'unda Sa'dî'ye ait gösterilir de (Babacan, sy. 40 [2007], s. 11), Halil Ersoylu ve Münevver Okur Meriç kasidenin Cem Sultan tarafından yazıldığını ortaya koymuştur (*Cem Sultanın Türkçe Divanı*, s. 32-35; *Sultan Cem*, s. 341-345).

Tezkire müellifleri, Sa'dî-i Cem'in şiirlerinin devrinde beğenildiği ve onun şiir sanatında usta olduğu hususunda birleşir ve şiirlerinin konusunun genellikle şarapla ilgili olduğunu belirtir. Latîfî, Cem şairlerinden Sirozlu Kandî'nin onun şiirlerine nazîre söylediğini kaydeder (*Tezkiretü's-şuarâ*, s. 449). Sa'dî'nin, "Dedim Kâ'be midir kûyun dedi bâğ-ı cinandır bu / Dedim tûbâ mıdır kaddin dedi serv-i revandır bu" matla'lı ünlü gazeli Latîfî'ye göre Necâtî

Bey'in gazeline nazire olarak yazılmıştır (a.g.e., s. 305). Âlî'ye göre Necâtî bu gazeline yazılan nazire sayesinde şöhret kazanmıştır (*Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, s. 137). Cem Sultan'ın hayatını konu alan romanlarda Sa'dî önemli bir roman kahramanı olarak yer almaktadır (mesele bk. Roderick Canway Morris, *Jem: Memoirs of an Ottoman Secret Agent*, London 1988).

Sa'dî'nin henüz nüshası bilinmeyen divanından ilk söz eden Latîfî eserin beğenilip okunduğuna işaret eder (*Tezkiretü's-suarâ*, s. 305). Şairin İstanbul'un güzelliklerini anlatan ve bu tarzdaki şiirlerin ilk örneklerinden kabul edilen "Der-medh-i Kostantiniyye min kelâmi Sa'dî-i Cem" başlıklı yirmi dokuz beyitlik kasidesi (Eğirdirli Hacı Kemal, vr. 59^a-60^a) ilk defa M. Fuad Köprülü tarafından on beyit esas alınarak neşredildiğinden (bk. bibl.) İstanbul üzerine yazılmış şiirlerden söz edilen çalışmalarda bu şiir hep on beyit olarak geçer. Kasidenin önemli bir özelliği de II. Bayezid adına yazılmış olmasıdır. Cem Sultan uğruna ölen Sa'dî'nin aynı mecmuada yer alan iki kasidesini (a.g.e., vr. 245^a-246^a, 384^a) yine II. Bayezid için kaleme alması ilginçtir. Ona atfedilen bir sâkînâmeden elde sadece iki beyit bulunduğundan bu şiir hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cem Sultan'ın Türkçe Divanı (haz. İ. Halil Ersoylu), Ankara 1989, s. 32-35; Eğirdirli Hacı Kemal, *Câmiü'n-nezâir*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5782, vr. 59^a-60^a, 245^a-246^a, 384^a, 385^{a-b}; Sehî, *Tezkire* (Kut), s. 198-200; Aşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 155^b-156^a; Latîfî, *Tezkiretü's-suarâ ve tabsârâtü'n-nuzamâ* (haz. Ridvan Canım), Ankara 2000, s. 303-305, 449; Beyânî, *Tezkire* (nşr. İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s. 120-121; *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 137; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 461-462; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2472, vr. 58^b; Riyâzî, *Riyâzü's-suarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 4098, vr. 142^a; *Sicill-i Osmânî*, III, 25; M. Cavid Baysun, *Cem Sultan: Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1946, s. 39-40; a.mlf., "Cem Sultan", *İA*, III, 81; Münvever Okur Meriç, *Cem Sultan: Hayatı ve Şiir Dün-yası*, Ankara 1992, s. 41; a.mlf., *Sultan Cem: Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara 2006, s. 336-345; Osman Horata, "Cem Şairleri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2006, II, 91-97; a.mlf., "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi", *Bilgi*, sy. 15, Ankara 2000, s. 91-107; Fuad Köprülü, "Eski İstanbul ve Şairlerimiz", *YM*, II/46 (1918), s. 387; Mustafa İsen, "Cem Şairleri", *Hisar*, XIX/262, Ankara 1979, s. 27-28; Hatice Aynur, "Cem Şairleri", *İlmî Araştırmalar*, sy. 9, İstanbul 2000, s. 33-43; İsrâfil Babacan, "16. Asırda Osmanlı Sahası Şairleri Hakkında Yazılmış "Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm' Adlı Tanınmayan Bir Tezkire", *Bilgi*, sy. 40 (2007), s. 11.

HATİCE AYNUR

SÂDÎ ÇELEBİ

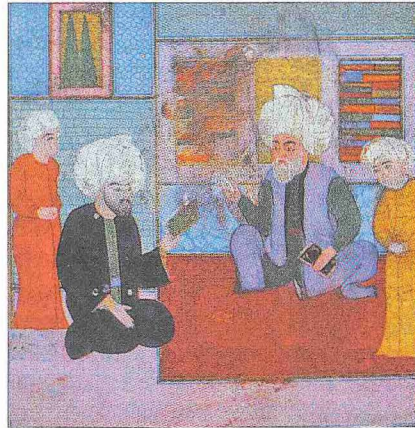
(ö. 945/1539)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Kastamonu Daday'da doğdu. Küçük yaşta babası İsa Çelebi ile İstanbul'a gittiği ve babasının Murad Paşa Camii'nde imamlık yaptığı belirtilir. Babasından ve diğer âlimlerden ders gördükten sonra Mevlânâ Muhyiddin Mehmed Samsûnî'ye intisap ederek onun hizmetine girdi ve mülâzemet aldı. Kendisi bir icâzetrâmeye İbn Yahyâ el-Ensârî, Yûsuf b. Hasan el-Hüseynî ve Muhammed b. İbrâhim es-Samedinî'yi hocaları arasında zikreder. Kemalpaşazâde'nin talebesi olduğu ve ona fetva emniyeti yaptığı hususunda Müstakimzâde'nin verdiği bilgiler kronolojik bakımdan doğru görünmez (Repp, s. 240-241).

Medrese tahsilinin ardından önce Başçı İbrâhim Medresesi'ne, daha sonra sırasıyla Edirne'de Taşlık, İstanbul'da Mahmud Paşa, Bursa'da Sultan medreselerine ve Sahn-ı Semân medreselerinden birine müderris oldu. Ardından kadılık mesleğine geçti ve 930'da (1524) İstanbul kadısı oldu. On yıl boyunca kaldığı bu görevde önemli hizmetler gördü, birçok olayda yer aldı. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde Sâdî Çelebi'nin İstanbul kadılığı sırasında onayladığı 200'den fazla vakfiye bulunmaktadır. Yine İstanbul kadılığı zamanında önemli bir sosyal ve dinî mesele haline gelen Molla Kâbız'ın yargılanması konusuna müdâhil oldu. Devrin kaynak-

Aşık Çelebi'nin *Meşâirü's-suarâ* adlı eserinde Sâdî Çelebi'nin tasviri (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 772, vr. 418^b)

larına göre divan üyesi iki kazasker mahkemede başarısız olunca padişahın emriyle yargılama işini Şeyhülislâm Kemalpaşazâde ile birlikte üstlendi. 940'ta (1533) azledildi ve yevmî 100 akçe ile yeniden Sahn-ı Semân medreselerinden birinde müderrisliğe başladı.

Kemalpaşazâde'nin vefatı üzerine (2 Şevval 940 / 16 Nisan 1534) şeyhülislâmlık makamı için Abdülvâsi Çelebi ile birlikte adı geçti. Ancak kendisini tutan Veziriâzam İbrâhim Paşa'nın bu sırada Irakeyn Seferi'nde bulunması ve yerine vekil olarak ikinci vezir Ayas Paşa'nın bakması Abdülvâsi Efendi'yi öne çıkardı. Daha sonra muhtemelen İbrâhim Paşa'nın müdahalesiyle şeyhülislâmlığa tayin edildi. Tayin tarihi 3 Şevval 949 (17 Nisan 1534) olarak gösterilirse de hem padişah hem veziriâzam İstanbul'da bulunmadığı için bu tayinin Kemalpaşazâde'nin ölümünün ertesi günü gerçekleşmiş olması şüphelidir. Sâdî Çelebi 2 Şevval 945'te (21 Şubat 1539) vefatına kadar beş yıl bu makamda kaldı. Kaynaklarda onun bu görevi sırasında ilmî tavır ile öne çıktığı belirtilir. Mecdî, Sâdî Çelebi'nin eğitim, yargı ve fetva görevlerindeki dirayet ve başarısını uzun uzadıya anlatır ve sağlam akidesi, kuvvetli lisanı ile kendisinden eksik bir davranış ve sözün çıkmadığını ifade eder (*Şekâik Tercümesi*, s. 444). Zengin bir kütüphaneye sahip olduğu, çeşitli ilimleri öğrendiği, güçlü hâfızası sayesinde okuduğu bütün ilimleri aklında tuttuğu, özellikle tarihe ve ulemâ menâkıbına derin vukufu bulunduğu bildirilir. Aynı zamanda şair olan ve şuarâ tezkirelerinde şiirlerine yer verilen Sâdî Çelebi, Fâtiha Camii etrafında evi yakınında Mimar Sinan'a 1538'den az önce bir dârülkurrâ yaptırmıştır. Kabri Eyüp Sultan civarındadır.

Eserleri. 1. *Hâşiye 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvî (el-Fevâ'idü'l-behiyye)*. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye'de, ayrıca Kahire, Şam ve Bağdat kütüphanelerinde birçok nüshası olan tefsirin çok okunduğu, bilhassa İstanbul medreselerinde tefsir derslerinde yardımcı kitap olarak takip edildiği anlaşılmaktadır. Sâdî Çelebi'nin Hûd ile Nâs sûreleri arasına hâşiye yazdığı, baş kısmını ise oğlu Pîr Mehmed'in çeşitli hâşiyelerden istifadeyle babasının üslûbu üzere derleyip tamamladığı belirtilir. Ancak baş kısmının sonradan talebesi Abdurrahman b. Ali tarafından yazıldığı şeklinde bir başka görüş de bulunmaktadır (Demir, s. 327). İstanbul'da hâşiyenin Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar tam olan üç nüshası mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hü-